

covních kolektivech pomáhá odhalovat rezervy zvyšování produktivity práce, kvality výrobků, pomáhá překonávat přetrvávající administrativní bariéry, odhaluje rezervy apod. Je tedy jedním z účinných nástrojů urychlení sociálně ekonomického rozvoje společnosti.

Kniha Jána Steny je věnována aktuální, citlivé a — jak bylo uvedeno — dosud málo propracované problematice. I když některé přístupy mohou vyvolat spor či diskusi, spočívá hlavní přínos právě v systematickosti výkladu celé problematiky společenské kontroly. Některé spíše hypotetické náměty jsou nastolovány proto, aby vedly k zamyšlení, k další práci v této důležité oblasti. Kniha je podnětná z metodologického hlediska, umožňuje propracovat metodiku pro účinný sociologický výzkum v oblasti společenské kontroly. Proto tedy patří k těm, které přinášejí podněty a provokují k další činnosti.

Pracovníkům teoretické fronty nabízí nemálo zajímavých myšlenek k diskusi a k další teoretické analýze. Současné však přináší i množství poznatků a informací, jichž mohou ve své práci využít pracovníci společensko-politické praxe.

Jaroslav Ražnok

G. S. Batygin: Obosnovanije naučnogo vyvoda v prikladnoj sociologii (K vědeckému poznání v aplikované sociologii)

Moskva, Nauka 1986, 272 s.

Autor, pracovník Institutu sociologických výzkumů AV SSSR, se v knize zabývá některými kardinálními problémy sociologických výzkumů. Ve svém výkladu postupuje od řešení vztahu společenského a individuálního, od možnosti poznání obecných společenských zákonitostí na základě zkoumání konkrétních životních projevů lidí k problémům tvorby ukazatelů a měření v sociologii, k interpretaci zjištění a otázkám jejich praktického využití. Tomuto schématu odpovídá i členění knihy, která je rozdělena na úvod, čtyři hlavy a závěr.

V úvodu autor zdůrazňuje, že na rozdíl od buržoazní sociologie, pro niž je typická odtrženost teorie a výzkumné praxe, poskytuje historický materialismus marxistické sociologii obecnou metodologii sociologických empirických výzkumů. V této souvislosti nezůstává mimo jeho pozornost diskuse probíhající v sovětské sociologii o vztahu historického materialismu a sociologie. Podle Batygina sice historický materialismus poskytuje sociologii obecný metodologický rámec, není s ní však totožný, protože předmětem sociologie jsou nižší úrovně života společnosti. Píše: „Specifika praktického sociologického poznání spočívá... v tom, že je orientováno na řešení ve svém obsahu nefilozofických problémů a na vytváření způsobů jejich řešení v konkrétní sociální situaci“ (s. 6).

Dále v úvodu vymezuje obsah pojmu „výklad“ (obosnovanije), který charakterizuje jako specifický poznávací proces, odrážející vzájemný přechod a spojení ideálních objektů vědeckého zkoumání. Nevytvářejí se přitom nové poznatky, ale stávající jsou zařazovány do kategoriálního aparátu vědy.

1. hlava: Sociální ukazatele a systémový popis

Zde autor definuje sociální ukazatel. Postupuje přitom od vztahu individuálního k sociálnímu, ukazuje, jak empirické ukazatele vztahující se k jedinci vypovídají v určitém kontextu o sociálním, poté se zabývá projevy a zákonitostmi sociálního jako relativně samostatně existujícího systému a jeho indikací, a konečné problémy vztahu mezi definovanými druhy sociálních ukazatelů.

Vzhledem k tomu, že sociální skutečnost je mnohostranná a ve výzkumném procesu je zachycena v abstraktních modelech, v nichž se ztrácí kvalita vzájemných vztahů, klade autor otázku, neznamená-li to odtržení od imanentních zákonitostí objektivní reality. Přechod od konkrétního k abstraktnímu ovšem nesmí znamenat vzdálení se pravdě, nýbrž přiblížení se k ní.

Sociální ukazatele nabývají nových vlastností, jsou-li zařazeny do systému, a tato změna je závislá ani ne tak na samotném předmětu, jako spíše na materiálních systémech, jejichž je elementem. Takto postavený problém pak přináší řadu metodologických předpokladů, které Batygin specifikuje takto:

1. Akt sociální percepce je možný pouze v určitých kontextech, například ve škále.
2. Sociální ukazatele není možné degradovat jen na některou charakteristiku objektu.
3. Sociální ukazatele odrážejí integrální kvality celku, který je víc než prostá suma částí.

Ve vztahu k typu objektu dělí ukazatele na singulární (tento termín zavádí Batygin místo termínu elementární, který je spojen s jednotlivostí, individuem), související s elementem nebo celkem jako celkem, a nikoli s jeho částmi, a souhrnné, jež jsou smysluplné pro každý prvek.

Z nejrozličnějších typů proměnných jsou podle autora rozhodující ty, které „... vy-
stihují na úrovni prvotního měření bezprostředních sledovaných charakteristik
objektu a v kontextu systémového popisu ukazatele získávají, ve srovnání s prvot-
ními, nové heuristické možnosti“ (s. 47). V současné sociologické literatuře se často
užívá diferenciace proměnných podle úrovně zobecnění sledovaných subjektů na a)
absolutní a globální; b) srovnávací; c) vztahové; d) analytické a strukturní a e)
kontextuální. V rozvádění této typologie odkazuje Batygin na knihu M. Foreta
a M. Illnera *Sociální ukazatele*, s níž však polemizuje o možnostech využití struk-
turních proměnných.

2. hlava: *Konceptuální analýza, ukazatele a měření*

Základním problémem, který autor řeší v úvodu této hlavy, je přechod od teore-
tického k empirickému a od vztahu pojmů „teoretické“ k pojmům „empirické“ so-
ciologie.

Autor dokládá, že vzájemné vztahy mezi systémovými kategoriemi vysokého stup-
ně zobecnění a pojmy užívanými ve výzkumné praxi mají složitý, zprostředkovaný
charakter a pokud existují nějaké zákonitosti těchto vztahů, jsou určeny vlast-
nostmi existujícího celku, a nikoli jednotlivých elementů. Z hlediska sémantického
se vztah teorie a empirie komplikuje tím, že jazyk sociologické teorie a běžný jazyk,
jímž se uskutečňuje kontakt mezi výzkumníkem a zkoumaným objektem, jsou
rozdílné, nemají stejné významy slov a v běžném jazyce mají mnohá slova citové
zabarvení.

Dále Batygin uvádí problémy, které vycházejí z komunikačního procesu a jež
lze shrnout do otázek: Vyjadřuje respondent slovy to, co chce říci? Chápe přijí-
mající to, co respondent říká, stejně jako on? Odpovídají výpovědi respondenta
skutečnosti? V praxi sociologických výzkumů nejsou naznačené problémy, podle
Batygina, dostatečně respektovány.

Lze souhlasit s autorem, že hlavním problémem sociálního ukazatele je rozpor
mezi teoretickým významem pojmu a jeho operacionální definicí. Co stanoví, že
určená proměnná zkoumání odhaluje to, co není pozorování bezprostředně přístup-
né? Ve výzkumné praxi se ukazuje, jak velkou roli hrají v této souvislosti zku-
šenosti výzkumníka jako vědce i jako člověka.

Jádro problému spočívá v tom, že „proces přechodu od měřených znaků k teo-
retickým kategoriím není reglementován formálně ustanovenými pravidly souladu.
Tento proces, který je možné nazvat explikací, má principiálně jinou gnozeolo-
gickou podstatu než pravidla souladu a vychází z dialektiky přechodu od abstrakt-
ního ke konkrétnímu. Explikace je založena na vzájemných analytických vztazích
konstruktů a na takovém metodologickém schématu, které by mělo zabezpečo-
vat přechod od nejobecnějších kategorií k popisu lokálních sfér sociální činnosti
(specifikaci), což by dále umožnilo přechod ke zkoumaným proměnným“ (s. 193).

V souvislosti s tím se Batygin rovněž zajímá o operacionální charakteristiky, kte-
ré jsou chápány jako vnitřní schopnosti objektu k určité reakci na změny pod-
mínek, které jsou výzkumníkovi známy. Tato operacionální určení – vzhledem ke
svému základu – nevymezují vyčerpávajícím způsobem obsah analyzovaného pojmu.

Na závěr druhé hlavy autor odpovídá na otázku, co je to sociální ukazatel.
Uvádí, že ukazatel neexistuje sám pro sebe, ale je vždy znakem něčeho. V tomto
smyslu má i mnohé vlastnosti znaku, který je definován jako smyslově vnímatel-
ný předmět, jenž v procesu teoretické činnosti subjektu představuje jiný předmět.
Pod pojmem ukazatel „... rozumíme celý komplex heuristických prostředků, umož-
ňujících přechod od empirického faktu k vědeckému zobecnění“ (s. 125). A to
přesto, že sociální ukazatel nemůže pokrýt celou sociální realitu a proces jejich
tvorby negarantuje stoprocentní validnost.

Protože v konkrétním empirickém výzkumu se každý ukazatel vztahuje k urči-
tému objektu, individuu, sociální skupině, musí obsahovat pro všechny tyto objekty
možnost pravdivého vyjádření: tj. princip srovnatelnosti, pro každý pár objekt-pro-
měnná může existovat jen jediný význam: princip klasifikace a podle principu
úplnosti by měl každý pár objekt-proměnná nalézt vyjádření.

3. hlava: *Sociální fakta: objasnění, chápání, interpretace*

Při interpretaci sociálních faktů je „... objasnění ani ne tak formální (logickou)
procedurou, jako spíše procedurou obsahovou (gnozeologickou), stejně jako chá-
pání představuje sociálně kulturní fenomén, zahrnující nejen fakta známá výzkum-

níkovi, ale i způsoby získávání nových znalostí a zjišťování jejich smyslu“ (s. 156). Chápání je vnitřní součástí objasnění. „...objasnění je logickou racionalizací již pochopených, ...reálných vztahů, uplatněním obecného zákona, který dovoluje stanovit to nejobecnější v těchto vztazích“ (s. 156).

V dalším textu autor upozorňuje na to, že v rámci různých skupin se na úrovni běžného vědomí ustálily různé významy – stereotypy, které nejsou pro všechny skupiny totožné, někdy jsou dokonce protikladné a že tyto stereotypy proces interpretace komplikují. Tuto komplikaci je možné podle Batygina obejít přesnou epistemologickou lokalizací objektu zkoumání a odstraněním sémantického směřování konceptu a referenta.

Interpretaci autor rozumí: „...změnu sémantiky vědeckých termínů při přechodu od jedné úrovně jazyka k jiné“ (s. 177). Je ve své podstatě individuálním tvůrčím procesem, který je výslednicí nakupení sociálních faktů, zkušeností a znalostí výzkumníka. Vlastní interpretace se odvíjí podle interpretačního schématu. Základním prvkem tohoto schématu je sociální fakt, registrovaný v širších souvislostech. Sociální fakt sám o sobě však není předmětem interpretace, je spíše smyslově konkrétním materiálem, na jehož základě se vytváří abstraktní, idealizované konstrukty operacionálních definic. Při interpretaci se bezprostředně pracuje s údaji, daty, které jsou prostředníky mezi zkoumaným objektem a zkoumajícím subjektem.

4. hlava: Výklad o praktických doporučeních v aplikované sociologii

V části této hlavy, kde autor hovoří o sociálních rolích sociologa, je sympatické, že nedostatečně využívaní sociologie v SSSR nereprezentuje jako problém stojící mimo ni a snaží se poskytnout „návod“ k nápravě uvnitř sociologie. S prohlubováním poznávací funkce sociologie bude možné její výsledky lépe aplikovat a potřeba studia konkrétních sociálních procesů bude zřejmější.

Batygín dále poukazuje na některé profesionální stereotypy, které v sociologických výzkumech mají nepříznivý vliv na výsledky, a podobně jako Bacon je nazývá idoly. Jsou to idoly zajímavých otázek, sociologa, jenž všechno zná, a anketa.

V této hlavě autor rozebírá logicko-epistemologický status praktických doporučení a navrhuje postupný přechod od informace k řešení. V závěru pak analyzuje typy sociálních ukazatelů z hlediska jejich funkcí v systému plánování a řízení.

V recenzované práci, především v první a druhé hlavě, autor s filozofickým nadhledem řeší obecné otázky sociologického výzkumu ze skutečně marxistických pozic. Dovedně propojuje obecné teze a vývody rozebírané na úrovni sociologické teorie s konkrétními problémy sociologického empirického výzkumu. Kromě kvalifikovaného shrnutí literatury k daným tématům přináší i nové poznatky (např. model typů sociálních ukazatelů) a poskytuje jednotící pohled na pojmy užívané v sociologické výzkumnické praxi, jejichž významy jsou často zaměňovány.

Třetí a zejména čtvrtá část, věnovaná interpretaci empirických zjištění a poté využití sociologických výsledků v praxi, kromě logického uspořádání daného problému nepřináší našemu čtenáři zásadně nové poznatky. Je to zřejmý odrazem konkrétní pozice sociologie v sovětské společnosti a realizace jejích výsledků v praxi.

Logickým uspořádáním knihy, kritickou aplikací poznatků marxistické i nemarxistické sociologie a jejich dalším rozvedením, prokázal autor velký přehled a fundovanost v daném oboru. Tato skutečnost posunuje práci daleko za hranice prosté kompilace a činí z ní dílo původní.

Alois Surynek

I. P. Mamykin: Techničeskoje tvorčestvo: Voprosy teorii i metodologii (Technická tvořivost: otázky teorie a metodologie)

Minsk, Vyšejšaja škola 1986, 182 s.

Problematika tvořivosti byla vždy předmětem zájmu marxisticko-leninské filozofie. Avšak úkoly urychlení sociálně ekonomického vývoje společnosti, vytyčené KSČ a KSSS, aktualizují potřebu filozofické analýzy svetonázorových a metodologických aspektů tvořivosti ve výrobě, technice, vědě, kultuře, řízení. Jak zdůraznil XXVII. sjezd KSSS: „Obrátit pozornost společnosti k novým úkolům, zaměřit na jejich plnění tvůrčí potenciál lidu, každého pracovního kolektivu — to je prvořadou podmínkou urychlení sociálně ekonomického rozvoje země“ (XXVII. sjezd KSSS. Dokumenty a materiály. Praha, Svoboda 1986, s. 85).